

СУЧАСНИЙ СХІД

І. В. Отрощенко

СЬОГОДЕННЯ КАЗАХІВ КНР: ПОГЛЯД З КАЗАХСТАНУ

Частина I

Після державного територіального розмежування між Російською та Цінською імперіями в 1860–1881 рр., від'єднання на початку XX ст. Алтайського округу від Зовнішньої Монголії та передачі його під юрисдикцію Урумчі, а також у результаті різних хвиль міграції в XIX–XX ст. частина казахів опинилася на території сучасного Сінцзян-Уйгурського автономного округу (СУАР) КНР. На сьогодні казахська етнічна група в КНР налічує, за різними оцінками, від 1,5 до 2 млн. осіб і є найбільшою за межами Казахстану. Відомий казахстанський історик-китаєзнавець К. Хафізова зазначає, що в Казахстані інтерес до співвітчизників у Сінцзяні ніколи не згасав, і наголошує, що погіршення та поліпшення державних зв'язків безпосередньо впливають на долі цілих поколінь народів Сінцзяну та Центральної Азії [Хафізова 2012, 56]. Отже, становище казахів у Китаї привертає незмінну увагу казахстанської сторони, це – один з важливих критеріїв, за яким Казахстан сприймає та оцінює свого могутнього, “невідворотного” сусіда. Мета цієї статті – з'ясувати, якими бачать сьогоднішніх китайських казахів та їхній розвиток у перспективі казахстанські науковці – історики, етнологи, політологи, а також різноманітні казахстанські ЗМІ. При висвітленні заявленої теми наукову думку та медіатексти проблематично розглядати окремо, оскільки казахстанські гуманітарії зі своїми науковими розвідками, принаймні з цієї проблематики, широко присутні на сторінках засобів масової інформації своєї країни. Отже, в основу дослідження лягли наукові розвідки казахстанських дослідників і медіатексти: новини, коментарі, тематичні статті, аналітика, соціологічні резюме, репортажі, нариси, огляди, а також інтерв'ю з казахстанськими китаєзнавцями, політологами, самими казахами з КНР 2000–2010-х рр. З казахстанського медійного інтернет-простору були залучені: інтернет-версії друкованих ЗМІ (наприклад, «Республиканская общественно-политическая газета “Central Asia Monitor”»); сайти інформаційних агентств (наприклад, «Международное информационное агентство “Казинформ”», «Информационное агентство Zakon.kz»); власне інтернет-видання (наприклад, «Информационно-аналитический портал РЕСПУБЛИКА», «Интернет портал Нур», «Медиапортал “Радиоточка”»).

Казахи переважно проживають в Ілі-Казахській автономній області (Алтайському, Ілійському, Тарбагатайському (Чугучацькому) округах), у Морі-Казахському (в Чанцзі-Хуейському автономному окрузі) і Баркболь-Казахському (в Хамійському окрузі) автономних повітах СУАР, а також в Аксай-Казахському автономному повіті провінції Ганьсу, що межує з Сінцзяном¹. Казахи є титульним етносом у перерахованих вище автономних територіальних одиницях. Сьогодні на території СУАР казахи за чисельністю посідають третє місце після ханьців і уйгурів, становлячи 7,4 % від загальної кількості населення. Населення СУАР становить 21,8 млн. осіб, у тому числі казахів – понад 1,5 млн. осіб². Населення Ілі-Казахської автономної області (ІКАО) СУАР становить 4,6 млн. осіб, з них казахів – 1,21 млн. осіб (26,3 %) [Посол Казахстана в КНР... 2012]. До речі, за обсягом ВВП Ілі-Казахська автономна

область посідає перше місце серед інших адміністративних одиниць КНР. У 2014 році середній дохід на душу населення в ІКАО склав 11861 юанів (1862 долари), що перевищує середній показник по всьому Китаю [В Китає проживають 1,46 млн. казахів 2015].

У названих автономіях казахи мають свої газети, радіо, телебачення та інтернет-ресурси, а також навчання рідною мовою. СУАР посідає перше місце з кількості офіційно використовуваних мов нацменшин серед інших районів і провінцій Китаю. Наприклад, Сінцзянська народна радіостанція здійснює мовлення п'ятьма мовами: уйгурською, китайською, казахською, монгольською та киргизькою, а тамтешнє телебачення створює програми уйгурською, китайською та казахською мовами. У початкових та середніх класах шкіл автономного району здійснюється викладання сімома мовами: уйгурською, китайською, казахською, киргизькою, монгольською, сибінською та російською. У старших класах шкіл та вищих навчальних закладах використовується 4 мови: уйгурська, китайська, казахська та монгольська [Яо Ван 2015, 114]. Дослідники Інституту літератури та мистецтва ім. Ауезова, повернувшись з експедиції Китаєм (2013 р.), черговий раз підтвердили, що казахи в Піднебесній мають можливість вчитися у своїх національних школах, видається понад п'ятдесят газет і журналів казахською мовою, здійснюють мовлення три казахські телеканали і радіо, є казахські групи і факультети у вишах, центри з перекладу тощо. Питаннями розвитку та підтримки малих народів опікується Державний комітет з національних питань, який має свої структурні підрозділи на всіх рівнях, а також різні державні та суспільні інститути вивчення національних культур [Османова 2013].

Переважна частина казахської спільноти Китаю використовує в побуті казахську мову та писемність на основі арабської графіки. За віросповіданням вони – мусульмани-суніти. Більшість китайських казахів, особливо містян, володіють основним діалектом китайської мови, знають китайську і багато сільських жителів [По следам великого исхода 2010]. Казахи в порівнянні з уйгурами та дунганями позиціонують себе як таких, що освіченіші, прагнуть до знань, краще знають китайську мову, вони менш релігійні й не прагнуть дістати духовну освіту в закордонних ісламських центрах, – розповідають дослідники зі Всесвітньої асоціації казахів³ [Одна десятая процента... 2014]. Спираючись на Шостий Всекитайський перепис населення 2010 року, вони зазначають, що у 2010 р. в північно-західній частині СУАР проживало 1418278 казахів, або 97 % від загальної кількості казахів КНР. Вони в основному зосереджені в сільській місцевості – 77 % від загальної чисельності громади. У поселеннях міського типу казахів проживає більше, ніж, власне, в містах [Одна десятая процента... 2014]. У сільській місцевості, в горах і передгір'ях казахи займаються відгінним тваринництвом, землеробством, рибальством, лісовим господарством. Їхні компактні місця проживання, як правило, перебувають на відстані від адміністративних і культурних центрів. Більший прошарок казахи становлять в Алтайському, Ілійському і Тарбагатайському округах, що межують з Казахстаном. У Пекіні та Урумчі (столиці СУАР) переважають чиновники, партійні працівники, працівники культури, освіти, науки, засобів масової інформації, фінансів, спорту, соціального обслуговування, охорони здоров'я. Казахи становлять меншість і в містах Кульджа (Інін), Куйтун, Карамай, Шаушек (Тачен) і Алтай [Одна десятая процента... 2014].

Шостий перепис населення КНР показав зростання кількості казахів у містах особливого статусу центрального підпорядкування, до яких належать Пекін, Тяньцзінь, Шанхай, Чунцін. Якщо в середині 1982 р. у них проживав 231 казах, то у 2010 р. – 2976 казахів, тобто кількість зросла в 13 разів, причому по всіх містах [Одна десятая процента... 2014]. На думку науковців ВАК, присутність казахів у цих мегаполісах, де постійно і тимчасово проживає понад 84 млн. громадян Китаю, свідчить про якісні зміни в казахській громаді в умовах економічної реформи кінця

1970-х років, перехід до ринкової економіки, розвиток внутрішньої трудової міграції за межі регіонів традиційного проживання, зростаючу мобільність населення, і в першу чергу кваліфікованих кадрів, які володіють китайською мовою, в тому числі й жінок, а також навчальну міграцію казахської молоді, націленої на здобуття конкурентоспроможної освіти китайською мовою, затребуваною у всіх сферах народного господарства, бізнесу та міжнародного співробітництва [Одна десятая процента... 2014]. Мовляв, зрозуміле прагнення освічених казахів виявити свій потенціал у внутрішніх районах Китаю, де існує свобода економічної діяльності, бізнесу, великий ринок капіталу, праці, попиту робочої сили, товару, міжнародного туризму. Водночас відомий казахстанський китаєзнавець К. Сироежкін (Казахстанський інститут стратегічних досліджень) підкреслює, що, незважаючи на значний прогрес, досягнутий у справі підвищення культурного і загальноосвітнього рівня казахів Сіньцзяну, він залишається відносно низьким, хоча, і значно вищим, ніж у представників уйгурського етносу. Невисокий рівень освіти визначає й відповідні сфери зайнятості казахського населення Сіньцзяну. 78 % казахів зайняті в землеробстві, скотарстві, рибництві та лісовому господарстві [Константин Сыроежкин... 2015].

11 червня 2015 року в Астані були представлені результати дослідження групи “Суспільна думка”, яка впродовж 2010–2014 років побувала, крім міста Урумчі, в семи аулах району, місті Алтаї і двох прилеглих аулах. Загальне число опитаних склало 450 респондентів, було проведено 90 інтерв’ю з відео- і фотоматеріалами. Б. Ракішева, презентуючи цей проект казахстанській громадськості, зазначила, що, за їхніми даними, рідною мовою освіти здобули 92,5 % представників казахської діаспори СУАР. 91 % казахів Сіньцзяну виховують своїх дітей у національних звичаях і рідною мовою. При цьому 88 % опитаних представників казахського етносу СУАР воліють, аби їхні діти жили в Казахстані, – підсумувала Б. Ракішева [Сурганов 2015]. За результатами цього дослідження, для 89,6 % опитаних казахів Західного Китаю виявилось дуже важливим питання родової та жузової приналежності; в основному там проживають вихідці із Середнього жузу⁴. Майже 70 % казахів у Китаї знають усі сім своїх поколінь. 45 % казахів СУАР ходять до мечеті раз у тиждень, ще 6 % роблять це щодня⁵. Близько 20 % дивляться новини, кіно та серіали, а також читають інформацію в Інтернеті китайською мовою. Більшість казахів СУАР укладають шлюби тільки з представниками своєї нації – 83,2 %, понад 7 % одружуються з уйгурами, 3,8 % – з китайцями [Живущие в КНР... 2015]. Казахстанський етнолог Г. Орынбаєва, спираючись, зокрема, на матеріали етнографічної експедиції в Алтайському автономному окрузі СУАР КНР, що відбулася в серпні 2012 року силами співробітників Інституту історії та етнології імені Ч. Валиханова, зазначала, що ставлення до міжнаціональних шлюбів у казахів СУАР у переважній більшості різко негативне [див. також: Кальш, Касымова 2014, 315–316]. Хоча була й така думка, що змішаний шлюб припустимий, якщо відбувається по любові. “Нам повідомили, що останнім часом дівчата-казашки в Китаї все частіше виходять заміж за ханьців. Тому що, по-перше, рівень життя ханьців у цілому вищий, ніж у казахів, по-друге, ханьці, як правило, більш відповідальні, працездатні й заповзятливі й, по-третє, більшу частину клопотів по господарству беруть на себе, не вважають ганебним прибрати в будинку, приготувати їжу, випрати білизну тощо”, – пише дослідниця [Орынбаева 20136].

Традиція мати велику кількість дітей, що добре зберігалася в казахів Китаю, потрапила під політику “регулювання народжуваності”⁶, яка щодо казахського етносу ставила такі рамки:

- казахам, що проживають у містах, дозволяється мати двох дітей;
- в особливих випадках – трьох;
- у сільській місцевості – трьох;
- в особливо віддалених районах – до чотирьох [Макулжан 2008, 28].

Схоже, що така кількість дозволених дітей (фактично від трьох до чотирьох у сільській місцевості – середовищі, де власне й зберігається запит на багатодітність) вважається низкою казахстанських дослідників і представників ЗМІ недостатньою і такою, що суттєво обмежує приріст казахської громади в КНР⁷. Мабуть, це пояснюється тим фактом, що уклад і традиції, що сформувалися в Казахстані за багато років, припускають наявність досить великої кількості дітей у родині. Для порівняння: за результатами гендерного дослідження, проведеного в Талгарському районі Алмаатинської області, швидше за все, наприкінці 1990-х рр., казахська сільська родина зазвичай складалася із подружжя і дітей, кількість яких коливалася від 2 до 5 осіб [Результати гендерного обстеження]. Водночас К. Сироежкін зауважує, що казахи Сінцзяну – відносно молодий етнос. У 2000 році частка осіб до 30 років становила 52,4 %, причому серед них спостерігалася гендерна рівність, а це означає, що проблем з вибором пари не було. Отже, за минулі 15 років багато хто з них встиг одружитися й етнос ще помолодшав. При цьому висока частка молодих людей непрямо підтверджує те, що стосовно казахів китайський уряд зробив певні “послаблення” в політиці “планування народжуваності” [Константин Сироежкін... 2015]. Ще у 2003 році дослідник зазначав, що очікуваного обмеження народжуваності в СУАР не відбулося, навпаки, “дані останніх років свідчать про зворотну тенденцію як серед ханьського населення автономного району, так і особливо серед неханьських етнічних груп” [Сироежкін 2003, 261].

У всіх територіальних одиницях, де титульним етносом визнані казахи, перші адміністративні посади, згідно з Конституцією КНР, обіймають саме вони (це положення не поширюється на посади перших секретарів парткомів, починаючи з районної й міської ланок). Зустрічається припущення, що вище керівництво КНР з метою придушення сепаратизму призначає на керівні посади в органах законодавчої та виконавчої влади переважно ханьців і казахів [див. також: Муқанова 1996, 66–67]. Китаєзнавець Т. Кауєнова припускає, що, враховуючи зростання фактора уйгурського тероризму, який спостерігається в останні роки, тенденція “предпочтєння казахів уйгурам” збережеться [Кауєнова 2015]. Також і за даними західних науковців, представленими на Міжнародній дослідницькій конференції “Бідність, нерівність, ринок праці і реформа добробуту в Китаї” (Сідней, Австралія, 2004 р.), найвищий коефіцієнт представництва на адміністративних посадах (у СУАР) належить саме казахам. Отже, казахстанські дослідники доходять висновку, що рівень політичної та суспільної активності казахського етносу СУАР КНР є досить високим [Макулжан 2008, 31].

Ступінь довіри до малих етносів у КНР також можна назвати досить високим, – зазначає Г. Орынбаєва, наводячи на підтвердження власних слів таку історію: «Так, у серпні 2012 р., повертаючись із експедиції на Алтаї в Урумчі, ми проїжджали через військовий блокпост, що охороняв північну трасу при в’їзді до столиці Сінцзяну. Хоча в той час ситуація й не була настільки напружена, як у наші дні, але також була складною, що постійно відчувалося. Біля зазначеного поста нас, як і всіх проїжджих, мали піддати процедурам, пов’язаним із перевіркою документів і реєстрацією. Військові, що зупинили нас, виявилися казахами. Очікуючи своєї черги, ми почули, як за бар’єром, спорудженим зі звалених мішків із піском, солдати з автоматами, націленими на проїжджі машини, сміючись, голосно перемовлялися один з одним... казахською мовою. Також більшість військовослужбовців на цьому серйозному “кордоні” розмовляли з нами казахською, тобто були місцевими сінцзянськими казахами. Як видно, наявність казахів-військових має показати населенню Сінцзяну, що в його силових структурах є представники малих етносів і, таким чином, влада прагне умиритворити ситуацію в цьому неспокійному регіоні. Однак керує блокпостом, звичайно ж, ханець, тобто етнічний китаєць, так само, як і всі ключові керівні посади в Сінцзяні обіймають ханьці» [Орынбаєва].

Є, нарешті, й характеристика вдачі китайських казахів. Так, Г. Оринбаєва наголошує, що казахи в Китаї підтримують одне одного, звикли до взаємовиручки. Про це вони відкрито говорять і цим пишаються. Тамтешні казахи відзначаються миролюбством, лояльністю, терпимістю, м'якістю у спілкуванні. Відоме прагнення їх до одержання освіти, до знань, казахська інтелігенція завдяки своїй активності та професіоналізму має авторитет [Орынбаева 2013б]. Казахстанський журналіст С. Малеев, відвідуючи СУАР, у своєму репортажі підкреслює: "І тут же відзначу, що в більшості випадків китайці з казахами прекрасно співіснують. При цьому китайцям особливо імponує простодушність казахів, відсутність у них усякої хитрості та підступності, казахи ж вчаться в китайців працьовитості, їхньої наполегливості" [Малеев 2012].

У колективній монографії "Факторы внешнего влияния на межэтнические отношения в Республике Казахстан", підготовленій Казахстанським інститутом стратегічних досліджень при Президентіві РК, зазначається, що експертні оцінки якості життя та комфортності проживання етнічних казахів у Китаї суттєво відрізняються – до прямо протилежних. Такий діапазон думок, на думку авторів монографії, може бути наслідком одночасного поліпшення матеріальних умов життя китайських казахів і скорочення можливостей у культурологічному плані [Факторы внешнего влияния... 2010, 69]. Зазначимо від себе, що в схожому дусі написані статті китаєзнавців Т. Каукуєвої та Т. Єсінової, надруковані у ЗМІ, де поряд із зображенням гідного життя казахської спільноти в КНР підкреслюється швидко зростаюча загроза асиміляції [Єсінова 2015; Каукуєва 2015]. Казахстанські дослідниці Д. Касимова та А. Ісаєва погоджуються, що суперечливі описи та висновки про становище і перспективи розвитку казахів Китаю спостерігаються в казахстанській історичній науці та публічному дискурсі на сторінках засобів масової інформації – від райдужних описань до чорних сценаріїв⁸, що викликано, на їхній погляд, кількома факторами:

1) надмірна політизація позицій і поглядів та заангажованість авторів публікацій, які є провідниками тих чи інших інституалізованих концептів як у Казахстані на різних рівнях (державні структури та товариства оралманів), так і в КНР;

2) недоступність матеріалів про становище казахів у місцевостях проживання в Китаї;

3) однобічний підхід дослідників, які мають можливість ближче познайомитися з казахами Китаю в рамках дослідницьких проектів, до вивчення життя китайських казахів;

4) особливість теоретико-методологічних підходів до трактування та інтерпретації подієвого ряду з життя казахів Китаю [Касимова, Ісаєва 2013, 23].

Проте є кілька напрямів, які проглядають у більшості казахстанських публікацій за цією тематикою: збереження традиційної культури казахами КНР, успішний розвиток тамтешніх казахських ЗМІ, зміни та перспектива асиміляції казахського етносу ханьською більшістю у зв'язку з реалізацією урядової програми з розвитку західних районів Китаю, зокрема зростанням тенденції обезземелювання сільської частини сінцзянських казахів, втратою літніх пасовищ. Окремо ці напрями планується розглянути нижче.

У працях казахстанських науковців вивчення закордонних казахських громад тісно пов'язане з питанням оралманів. Неабияку увагу ця тема традиційно викликає й у ЗМІ РК. Оралмани – це іноземці або особи казахської національності, що не мали громадянства на момент здобуття Казахстаном державного суверенітету і що приїхали до Казахстану відповідно до законодавства РК для постійного проживання. Саме поняття "оралман" у перекладі з казахської означає "той, що повернувся". Повернення казахів у Казахстан разом із природним зростанням сприяло збільшенню чисельності казахів та їхньої питомої ваги. Згідно із Законом про міграцію населення

оралманам надаються певні пільги, компенсації та інші види соціальної допомоги. З 1991 року по 1 січня 2015-го в Казахстан повернулися й одержали статус оралмана 259159 родин, або 952882 казахи. 14,3 % є вихідцями з Китаю⁹. На думку експерта в галузі міжнародної міграції О. Садовської, основна проблема, пов'язана з оралманами з Китаю, полягає в їхній слабкій адаптації в казахстанському суспільстві, через що репатріанти прагнуть зберегти громадянство і паспорти КНР [Алимов 2014].

Серед основних мотивів міграції оралманів із Китаю до Казахстану казахстанська дослідниця А. Макулжан виділяє такі:

- політичні та ідеологічні (формування національної держави);
- демографічні (відсутність обмеження народжуваності);
- часткова непевність у майбутньому казахського населення в Китаї і побоювання перед загрозою асиміляції ханьською більшістю [Макулжан 2008, 36].

Більшість інших казахстанських дослідників наголошують переважно на останньому мотиві оралманів або тих казахів, які відправляють своїх дітей навчатися до Казахстану з надією, що ті там залишаться: загроза асиміляції казахів ханьською більшістю.

На думку низки фахівців, рівень життя населення в КНР вищий, перспективи економічного розвитку і зайнятості стабільніші, а пенсійне забезпечення – надійне, і тому серед казахської громади СУАР і в цілому Китаю не відзначається великих інтенцій із приводу переїзду до Казахстану¹⁰ [Макулжан 2008, 37]. К. Сироежкін, зазначаючи, що казахи КНР не поспішають переселятися до Казахстану, наводить такі причини: по-перше, для казахів Китаю терени, на яких вони проживають сьогодні, є історичною та етнічною батьківщиною; по-друге, навіть у Сіньцзяні економічні умови життя за низкою параметрів кращі за казахстанські; по-третє, є негативний досвід репатріантів з Монголії 1990-х рр.: більша частина так і не змогла адаптуватися в казахстанському соціумі. На думку дослідника, інтенсифікація проблеми переселення китайських казахів у міждержавних відносинах між Казахстаном і Китаєм об'єктивно веде до зниження соціального статусу казахів у межах Китаю та посилення потенційної ймовірності виникнення міжетнічних конфліктів на ґрунті етнічної конкуренції [Сыроежкін 2003, 355–356]. Казахстанський громадській діяч М. Ауезов, відомий своїм критичним ставленням до китайської політики, також визнає: “Казахська діаспора в цілому живе в Китаї непогано. Загальний рівень освіти серед них високий, багато великих бізнесменів, просто заможних людей. Багато хто з них мають тісні зв'язки з Казахстаном, в основному в Сіньцзяні. Незважаючи на те що невпевненість у майбутньому там відчувається, хвиля тих, хто повертається, знижується. Серед багатьох причин і те, що в Китаї зараз гарні соціальні гарантії, високі зарплати для фахівців. Та й тут (у Казахстані. – *І. О.*) їх не завжди радо зустрічають, не завжди їм знаходиться робота, що відповідає їхньому освітньому та інтелектуальному рівню. А він, повторюся, досить високий”¹¹ [Мурат Ауезов... 2010].

Можна подекуди зустріти й сприйняття переселенців з КНР як агентів впливу. Наприклад, при обговоренні питання китайської присутності в Казахстані директор консалтингової компанії “Ulagat Businewss Group” М. Каїрленов помітив, що небезпеку можуть становити оралмани, що переселяються з КНР, які згодом здатні стати агентами впливу Китаю в Казахстані. За його словами, зараз у відносинах двох країн іде цукерково-букетний період, а згодом дії Піднебесної можуть стати більш наполегливими. Через 10–15 років потужна армія переселенців здатна висунути вимоги приєднати якісь регіони Казахстану до Китаю, – зауважив він¹² [Муминов 2014]. Дивлячись на проблему оралманів з другого боку, О. Садовська, зокрема, характеризує переселенців з КНР як людей, орієнтованих на те, щоб залишитися в країні, дуже самостійних, що розраховують лише на власні сили. Вона розповідає, як оралмани

з Китаю примудряються обживати та окультурювати безгосподарні землі, які або пустували десятиліттями, або до яких після розвалу Союзу ніхто не докладав рук [Восточное приграничье... 2014]. А оралмани їх зорюють, сіють бобові культури, збирають урожаї, причому для обробітку землі закупають малу сільгосптехніку. Водночас, досконало знаючи китайську, вони не настільки впевнено володіють рідною казахською. Як з'ясувалося за результатами опитування 2009 року, оралмани з Китаю не дуже активно вивчають сучасну казахську мову, що базується на кириличній графіці. Тобто виникає гіпотетична ймовірність того, що вони можуть залишитися якимось анклавом, досить закритим (особливо дорослі переселенці, які дотепер користуються прийнятим у КНР варіантом казахської мови, заснованим на арабській графіці). І важко сказати, що буде відбуватися усередині таких анклавів, чи будуть вони інтегровані в казахстанське суспільство, чи підтримуватимуть активніші соціальні зв'язки зі своїми одноплемінниками в Сінцзяні й тяжіти, таким чином, до Китаю більше, ніж до своєї нової батьківщини, – зазначає дослідниця [Восточное приграничье... 2014; див. також: Мендикулова 2008, 162, 164].

Збереження традиційної культури

Згідно за вищенаведеними результатами дослідження групи “Суспільна думка” (2010–2014), рідною мовою освіти отримало 92,5 % представників казахської діаспори СУАР, 91 % виховує своїх дітей у національних звичаях і рідною мовою, для 89,6 % опитаних казахів Західного Китаю виявилось дуже важливим питання родової та жузової приналежності, майже 70 % казахів у Китаї знають усі сім своїх поколінь. Казахська діаспора Китаю зберігає свої традиції й звичаї, це підтвердили 99 % опитаних респондентів [Живущие в КНР... 2015]. Спроможність казахів у КНР зберегти свою традиційну культуру та національну самобутність – ось що насамперед привертає увагу переважної більшості казахстанських науковців та представників медіа, коли вони пишуть про становище китайських казахів. І такий акцент промовисто говорить про саме сучасне казахстанське суспільство, про його глибоку традиційну складову. 24 жовтня 2002 р. на II Всесвітньому курултаї казахів у м. Туркестані було прийняте “Звернення до казахського народу”, де, зокрема, стверджувалося: “Найсвятішим обов’язком усіх нас залишається збереження нації, її мови, культури, звичаїв і традицій” [Казахстан – опора всех казахов 2011, 127]. Отже, національна самобутність китайських казахів та перспективи її збереження в майбутньому – тема близька, емоційна та хвилююча для казахстанської еліти і загалом суспільства.

Перше та головне, про що згадують, говорячи про збережену культуру казахів Китаю казахстанські автори, – це мова. Казахстанський науковець А. Самаєв, розповідаючи про свої враження від Ілі-Казахської автономної області, захоплено писав: “Однак вони зуміли зберегти свою мову та культуру. Казахи Китаю здебільшого також досконало володіють розмовною китайською мовою, як ми – російською. Але побачити двох казахів, які обговорюють китайською свої проблеми або просто розмовляють зі своїми дітьми, – нонсенс. Удома, в родині, між собою у вжитку тільки казахська, щоправда, при цьому часом все ж проскакують китайські слова або специфічні терміни. Є й уйгурські запозичення, і навіть англійські, але при цьому є тенденція повернення слів літературної казахської мови, уживаної в нас. І в цьому вони у чомусь нас навіть випереджають” [Самаев 2004].

За кілька років відома дослідниця казахських діаспор у різних країнах світу Г. Мендикулова, перераховуючи позитивні сторони масової репатріації казахів із Китаю, зауважила, що вони є носіями мови, що немаловажне для розвитку казахської мови в Казахстані, де внаслідок планомірної політики русифікації, проведеної в царський і радянський періоди, казахська мова виявилася в перші роки незалежності на грані незатребуваності [Мендикулова 2008, 163]. Цікаво, що, за словами

Г. Орынбаєвої, ті з китайських казахів, які побували в Казахстані, найслабшим місцем казахстанського суспільства вважають русифікованість. У деякого з них у словах відчувався докір: у Казахстані традиції нівельовані, люди дуже сильно європеїзовані. Дослідниця розповідає про спілкування під час експедиції з алтайськими казахами: “Якщо в бесіді з ними випадково використовувалися російські слова, це викликало в наших співрозмовників обурення” [Орынбаєва 2013, 184], а також згадує показову історію: «Згадується один курйозний випадок в одному з будинків: на наше прохання не класти у чай сіль, а, навпаки, принести цукру, літній хазяїн похитав головою і з жалем сказав: “Як вони там обрусіли!” І додав: “Ханьці теж п’ють чай із цукром, але ми не збираємося їх наслідувати”» [Орынбаєва 2013б].

За словами групи вчених Інституту літератури і мистецтва ім. Ауезова, які у 2013 році черговий раз повернулися з експедиції в Китай, вони знову переконалися, що саме діаспора з огляду на особливі умови виживання та збереження своєї культури волею долі стає найсуворішою носителькою та хранителькою культури своєї прабадьківщини [Османова 2013]. За словами дослідників, традиційний побут казахів Китаю не зазнав корінних змін – в аулах вони, як і раніше, користуються безліччю таких речей, які в Казахстані тепер можна побачити лише в музеях або в історичних книгах. Мальовничі юрти з усією необхідною натуральною атрибутикою, зробленою власними руками, гармонійно вписані в сучасний пейзаж Китаю. Але найголовніше – це казахська мова, якою розмовляють китайські казахи: “Вражаюча яскравими фразеологічними зворотами, соковитістю і чистотою, вона воістину є невичерпним джерелом для казахів, відірваних від батьківщини. У тузі за батьківщиною вони не лише зберегли те, що пам’ятали, а й, плекаючи в душі національну ідею казахів про свою вільну та незалежну батьківщину, склали багато цікавих і самобутніх творів” [Османова 2013]. За їхніми мотивами казахами знято фільми, поставлено спектаклі, складено музичні твори, написано картини тощо. Казахські відділення функціонують у Центральному університеті національностей (діють кафедри історії та етнографії казахів, казахської мови та літератури, традиційної казахської музики), в Академії суспільних наук СУАР (що складається з 12 інститутів), у Художньому та літературному об’єднанні (у складі 9 товариств за напрямками: усна та письмова література, фото, танцювальне мистецтво, музичне мистецтво, кіно-телебачення, драматургія, образотворче мистецтво). Підтримці національної мови також сприяють казахські школи, садки, мовні курси та культурні центри Китаю, наявність численних казахськомовних ЗМІ та телебачення, видання літератури казахською мовою. У Китаї функціонують п’ять видавництв, що видають літературу та періодику винятково казахською мовою: Видавництво народів у Пекіні, Народне видавництво, Видавництво молоді, Науково-технічне видавництво, Народне видавництво в Урумчі [Каукенова 2015].

Г. Орынбаєва зауважує, що алтайські казахи старшого та середнього віку добре володіють і казахською, і китайською мовами. При спілкуванні з членами експедиції їхня казахська була фактично без домішок, а в розмовах між собою у своїй казахській мові китайські слова вони все ж таки використовують. Проте, за словами дослідниці, схоже, що молодь до двадцяти років не завжди достатньо володіє рідною мовою або зовсім нею не володіє, що є головним джерелом занепокоєння та соціального дискомфорту в сучасних казахів Китаю [Орынбаєва 2013, 185]. Т. Каукенова, зі свого боку, підкреслює: для того щоб стати успішним саме в китайському середовищі, казахська мова практично не потрібна, а от володіння китайською має бути на рівні носіїв. Тому умови життя призводять до того, що в містах друге й третє покоління казахів уже дуже слабко володіють рідною мовою [Каукенова 2015]. Нині казахи все більше прагнуть у міста, де діти зростають у китайському мовному середовищі та культурі і вже погано розмовляють казахською. Та й в Урумчі сьогодні можна зустрітися з казахами, що забули рідну мову, – зазначає ще одна казахстанська дослідниця [Есимова 2015].

У серпні 2012 року група співробітників Інституту історії та етнології імені Ч. Валиханова здійснила етнографічну експедицію в Алтайському автономному окрузі СУАР (це було вже третім відрядженням етнологів інституту до Китаю). Вони також, як і вищезгадані дослідники Інституту літератури і мистецтва ім. Ауезова, фіксують той факт, що в побуті в китайських казахів, особливо в сільській місцевості, предметів традиційної культури значно більше, ніж у середньостатистичного казахстанського казаху. Г. Орынбаєва наголошує, що, хоча в роки “культурної революції”, в ході лівацької кампанії по боротьбі зі “спадщиною минулого”, спалювалось усе, що вказувало на національну відмінність: повстяні і ткані вироби з національним орнаментом, дерев’яний посуд, мечеті тощо, – місцеві казахи згодом прагнули відродити знищене мистецтво [Орынбаєва 2013, 183–184]. У всіх відвіданих членами експедиції будинках, окрім побутових речей у національному стилі, була казахська та казахстанська державна символіка, привезена з Казахстану або виготовлена вручну. У більшості казахів, яких зустріли дослідники, незалежно від віку, роду занять, місця в суспільстві, сигналами в стільникових телефонах була казахська музика, а на вулицях будь-якого населеного пункту неодмінно можна зустріти підлітка, хлопчика або дівчинку, з домброю в руках [Орынбаєва 2013, 183]. У самому Алтайському автономному окрузі багато музеїв, куди силами ентузіастів із числа місцевих казахів відбираються кращі зразки казахської матеріальної культури. Їхніми ж силами триває відновлення пам’ятників казахським діячам XVIII – початку XX ст., зруйнованих у роки “культурної революції” [Ажигали, Орынбаєва 2013, 155].

Казахстанські дослідники звертають увагу на родинні генеалогії китайських казахів. За їхніми словами, родинні генеалогії є засобом підтримки позитивної етнічної ідентичності, оскільки містять кілька взаємозалежних компонентів: апеляція до минулого – заповіді пращурів та їхня допомога, сьогодення як вибір з минулого і майбутнє як виправдання сьогодення [Кальш, Касымова 2014, 316]. Усі родини казахів у Китаї (і після переїзду в Казахстан ця практика зберігається) вписують членів своєї родини в шежире¹³ великих родів і підродів, і змушують своїх дітей змалечку зачувати імена предків до сьомого коліна, супроводжуючи цей процес історіями про діяння своїх пращурів, розповідями про їхні досягнення та настанови, які вони залишили їм як спадщину. Незнання шежире та жети ата¹⁴ вважається не просто неучтвом, а відступом від “казахськості”. «У складні роки маоїстських реформ і “культурної революції” в Китаї, за словами наших респондентів, їхні предки усно зберігали історії і крадькома наставляли цього своїх дітей. Нині вони записують і дбайливо зберігають свої зошити із сімейними історіями та лапідарно розписують нерозривний зв’язок між усіма казахами через роки та відстані», – пишуть дослідники [Кальш, Касымова 2014, 316].

“Казахська діаспора Китаю любить, знає й зберігає свої танці, чого так не вистачає нам, сучасним казахстанцям”, – зауважує казахстанський мистецтвознавець Г. Жумасейтова [Жумасейтова]. Крім танцювального мистецтва, казахські спільноти за кордоном, у таких країнах, як Монголія та Китай, зберегли прадавні способи обробки металу і вовни, рідкісні види прикладного мистецтва, споконвічні зразки прадавньої музичної культури, багато в чому втрачені в сучасному Казахстані через низку суспільно-політичних змін XX століття. Своєчасний пошук, фіксація та систематизація цього матеріалу є нагальною потребою національного мистецтвознавства і стане певним внеском у науковий аналіз сучасного стану культури Казахстану як єдиного багатогранного феномену, – підкреслює дослідниця¹⁵ [Жумасейтова 2013, 82]. Становлять також значний інтерес меморіально-культові споруди казахів Монголії та Китаю, особливо різні традиційні та архаїчні елементи, що збереглися дотепер, багато з яких зникли з погребально-поминальної атрибутики казахів на території розселення основного етносу [Турганбаєва 2014, 408].

У 2012 році в Сінцзянському медичному університеті (Урумчі) започаткували навчання студентів за спеціальністю “казахська традиційна медицина”. У самому

Казахстані казахської медицини студентів навчають не скрізь, викладають здебільшого її історію [Алимова 2013]. У КНР же фінансування наукових досліджень у сфері казахської традиційної медицини збільшується щороку. Перші дослідження розпочалися в Китаї ще в 1985 році. Тут зауважимо, що, за словами К. Хафізової, в Китаї з кінця 1980-х рр. почали масово випускатися пам'ятники письмової культури народів Китаю, реставрувалися старі й зводилися нові матеріальні пам'ятки. Відбулося повернення до традиційної культури, і відновилося почуття поваги до неї [Хафізова 2012, 56]. За результатами експедиції до Алтайського автономного округу СУАР (2012 р.) Г. Орынбаєва, зокрема, зазначає, що у книгарнях Алтаю досить багато книг казахською мовою. Серед них чимало етнографічних видань про звичаї, обряди, національну кухню, ігри, одяг казахів. Є багатотомні видання, що містять історичні джерела про казахів, а також чимало творів місцевих поетів і прозаїків [Орынбаєва 2013, 187]. На думку дослідниці, той факт, що Китай знаходить чималі кошти для вивчення казахів, вказує на те, що уряд надзвичайно зацікавлений у налагодженні в краї мирних міжетнічних відносин.

Дослідники фіксують часткове і почасти комплексне збереження традиційних основ культури в більшості місць розселення казахів Сіньцзяну, яких окремі дослідники називають "останніми кочівниками Китаю" [Ажигали 2014, 24]. Так, значна частина населення аймаків Ілі, Тарбагатай, Алтай веде переважно традиційне скотарське господарство в його напівкочових і напівосілих формах, з розведенням основних видів худоби (овець, коней, верблюдів, корів і яків), поголів'я якої в казахських районах, мабуть, перевищує 10 млн. Нині скотарські поселення казахів у їхньому класичному варіанті можна спостерігати тільки в казахів Алтаю – в Західній Монголії та Західному Китаї – місцях компактного розселення казахської спільноти, представники якої й на початку XXI ст. продовжують жити в умовах напівкочового-напівосілого побуту [більше див.: Казахи Китая]. В усіх тваринницьких районах Сіньцзяну традиційні промисли та ремесла казахів переважно збережені й відіграють в економічному житті місцевого населення помітну роль [Ажигали, Орынбаєва 2013, 154].

Низька урбанізація, освіта рідною мовою, ізольоване життя на окраїні Китаю, подалі від масованого китайського культурного впливу, внутрішнє неприйняття китайського способу життя, яке й зараз можна зустріти у казахів Сіньцзяну, – усе це сприяло збереженню мови та культури, – слушно стверджує Т. Єсімова [Єсімова 2015]. Директор Інституту історії та етнології ім. Ч. Ч. Валіханова Х. Абжанов зазначає: "Неабияке значення має накопичений казахами Китаю та Монголії досвід у цілісному збереженні національної культури, її розвитку в традиційних і професійних формах, збереженні та використанні етнокультурних досягнень у складний період ринкової модернізації, глобалізації, досвід, який може мати актуальне застосування в сільській місцевості Казахстану" [Абжанов].

Зустрічається переконання, що оралмани – "золотий генофонд" казахського народу, оскільки більша частина споконвічної казахської традиційної культури збереглась у середовищі закордонних казахів (Монголії та Китаю), попри інокультурне оточення [Касьмова 2012, 42]. І тут цікаво провести одну паралель: так, буряти міського округу Хулун-Буїр АРВМ¹⁶ КНР, зберігаючи колишню етнічну ідентичність, вважають себе традиційними бурятами, на відміну від русифікованого, з їхньої точки зору, бурятського населення Росії. Аналіз стану найважливіших етнічних ознак (мови, матеріальної та духовної культури) цієї частини етносу дозволяє дослідникам зробити висновок, що процеси втрати етнічної самобутності в їхньому середовищі мали значно менші масштаби, аніж у російських бурятів [Бороноева 2001, III; III]. Слід зауважити, що йдеться про спільноту у 8224 буряти (за даними 2004 року). Отже, казахи напевно не одинокі в спроможності зберегти свою самобутність і національну свідомість на теренах КНР, це вдається й іншим етнічним групам.

Збереження мови та традиційної культури, певні переваги і можливості, які мають казахи Китаю, спонукають казахстанську аудиторію до роздумів і порівнянь становища китайських казахів і казахів, які проживають на теренах іншого великого сусіда Казахстану – РФ. І ці порівняння – не на користь останньої. Так, вищезгаданий казахстанський журналіст С. Малеев, відвідуючи СУАР, пише: “Мета мого відрядження – своїми очима побачити, як живуть казахи Китаю. І, зважаючи на все, живуть вони непогано. Для порівняння, у тій же Російській Федерації, яка є нашим стратегічним партнером і другом, якщо вірити казахським ЗМІ, немає жодної казахської школи, не кажучи вже про газети й телебачення казахською мовою. Хоча там проживає друга за чисельністю казахська діаспора. Інша справа в Китаї, якого багато хто з нас побоюється. Тут діти казахів вчать у казахських школах, видається п’ятдесят п’ять газет казахською мовою, здійснюють мовлення три казахські телеканали. Причому один з них – практично цілодобово” [Малеев 2012]. Також, згадуючи газети та журнали, що видають у Китаї казахською мовою, телеканали, що здійснюють мовлення казахською, можливість дістати повний цикл освіти рідною мовою і ситуацію в цій сфері в казахів Росії, ще один автор у своїй замітці під назвою “Русскоязычные мысли о казахах для русскоязычной аудитории” зауважує: “Так, звичайно, китайські казахи часто скаржаться на те, що їх пригноблюють. Але порівняно з російськими казахами вони просто перебувають у кращому становищі. Оралман із Китаю, приїжджаючи до Казахстану, збагачує мовне середовище, переселенець із Росії поповнює ряди й без того численних обрусілих казахів, що тяжіють до північного сусіда. У принципі будь-яка велика держава, що має національну корінну меншину, прагне швидше її інтегрувати в більшість. І завжди меншини незадоволені... Але китайці порівняно з росіянами проводять свою політику тактовніше. Принаймні вкрай рідко можна зустріти окитайченого казаха, а обрусілих казахів на сьогодні вже мільйони. Китай не формує в Казахстані з казахів же китайське лобі. Росія фактично тисне на нас своїм інформаційним полем” [Askar Кумуган 2013]. “Казахи Китаю набагато краще зберегли свою рідну мову, культуру, самосвідомість, ніж деякі казахи Казахстану. А порівнювати національну самосвідомість казахів Китаю з російськими казахами взагалі не варто. Різниця – небо і земля”, – наголошує ще один дописувач у своєму листі в редакцію Інформаційно-аналітичного порталу “Республіка” [Тортбаев 2013].

Водночас слід зауважити, що в 1992 р. Всесвітня асоціація казахів оголосила, що саме казахи Монголії зберегли традиційну культуру та мову краще, ніж казахи, які проживають в інших країнах (казахська мова використовується на офіційному рівні в районах проживання казахів) [Касымова 2011а, 136]. За словами директора аналітичного центру ВАК К. Балтабаєвої, казахам, які живуть у Монголії, вдається зберігати національну культуру: “Казахська діаспора в Монголії – унікальна. Казахи живуть у Монголії... в 1600 км від столиці – Улан-Батора. Тому вони не зазнають впливу великих міст. У Монголії працюють 42 школи з казахською мовою навчання. Діти, навпаки, погано знають монгольську мову. Обидва народи – кочові й прекрасно розуміють один одного. Можна сказати, що казахам з Монголією пощастило” [Експерт... 2013].

¹ Більше про географію розселення казахів у КНР та кількісні показники див.: [Baltabayeva 2014, 155–156].

² Це переважно роди абак-кереїв та найманів [Константин Сыроежкин... 2015].

³ Всесвітня асоціація казахів (ВАК) – міжнародна недержавна організація республіканського значення, зареєстрована Міністерством юстиції Республіки Казахстан у 1992 році. Асоціація має підрозділи та представництва в 19 країнах світу. Основна мета Асоціації – підтримка зв’язків із закордонними співвітчизниками з питань культурно-духовного розвитку, освіти та бізнесу.

⁴ За даними Д. Касимової, казахи СУАР відносять себе до родів і підродів Середнього та Великого жузу [Касымова 2011, 129].

⁵ На думку деяких дослідників, для релігійної свідомості казахів, які живуть у Китаї, характерний більший вплив тенгріанства [Қоңырбаева 2014, 27].

⁶ 29 жовтня 2015 року П'ятий пленум ЦК Компартії Китаю прийняв комюніке про пом'якшення політики обмежування народжуваності і дозвіл усім китайським сімейним парам заводити двох дітей. Ця зміна в законодавстві розпочне діяти з 2016 року.

⁷ Водночас, за даними даними, казахи, які проживають на китайських теренах, традиційно мають у родині від 3 до 5 дітей, але через демографічну політику КНР існує доволі велика частина незареєстрованого населення [Казахская диаспора].

⁸ Зауважимо, що, справді, іноді життя казахів у Китаї змальовується чорними фарбами як у наукових публікаціях [Байжабагінова, Ускембаев; Мендикулова 2008, 163; Джамбаулова 2013, 318–319], так і в матеріалах ЗМІ [Данияров 2010; Эксперт... 2013]. Іноді – навпаки, становище казахстанської громади в КНР характеризується суто позитивно, без акценту на можливу асиміляцію [Самаев 2004, 2010, 2011; Малеев 2012; Османова 2013].

⁹ У 2000-ні в рамках репатріаційної політики на ПМП в Казахстан приїжджали в основному етнічні казахи із Сінцзяну [Алимов 2014].

¹⁰ Схожі аргументи можна зустріти не лише серед науковців. Так, наприклад, казахстанський студент, що навчався в Шанхаї, Т. Естемесов на сторінках інтернет-видання “Dialog” пише: “Казахи, як і раніше, розмовляють казахською. Вони не були асимільовані, як і раніше використовують арабську писемність, усе як і раніше. Для більшості казахської молоді як для представників національних меншин існують численні пільги та преференції, і квота прийому до вищих навчальних закладів – лише одна з них. І я тут кажу не про якісь богом забуті університети в Сінцзяні, а про провідні ВНЗ Пекіна та Шанхая. Їхня доля в Китаї набагато краща, ніж невизначеність на казахстанській землі” [Естемесов 2010].

¹¹ У тому ж Сінцзяні в аулах уже практично не залишилося казахської молоді. Казахи або сидять на керівних посадах в Урумчі та Кульджі, або емігрують у сусідній Казахстан, де вже сформувалася досить представницька група освічених казахів з Китаю, – розповідає казахстанський журналіст С. Малеев після відвідин СУАР [Малеев 2013].

¹² О. Садовська у 2008 році вказувала, що, за даними Комітету з міграції Міністерства праці та соціального захисту РК, майже $\frac{9}{10}$ казахів, що прибули з Китаю, розселилися в сусідніх з Китаєм областях: Алматинській та Східно-Казахстанській [Садовская 2008, 148–149].

¹³ Шежире (каз. шежіре) – генеалогічний родовід у казахів. Зазвичай це письмове або усне перерахування прашурів по прямій чоловічій лінії.

¹⁴ “Жети ата” (“Жеты ата”) – “сім поколінь”. За казахським звичаєм усі нащадки одного діда до сьомого коліна вважаються близькими родичами. Стародавній звичай вимагає знати сім поколінь прашурів і забороняє шлюби усередині роду.

¹⁵ Г. Жумасейтова також звертає увагу, що Китай посідає одне з перших місць за кількістю об'єктів, включених у списки нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО і потребуючих охорони; в цьому списку чимало об'єктів культурної спадщини інших народів, але поданих від імені Китаю. У цьому напрямку держава веде постійну роботу, на яку виділяються чималі державні кошти. Будь-яка культурна спадщина перебуває під опікою й обов'язково ретельно вивчається, потім визначаються її зберігачі як на державному, так і обласному, районному рівнях. У цих питаннях перейняти досвід Китаю для нашої країни було б досить корисно, – зазначає дослідниця [Жумасейтова]. Існує багато додаткових виплат для діячів культури та мистецтва, видаються патенти для так званих “хранителів нематеріальної культури” [Орынбаева 2013, 183].

¹⁶ АРВМ – Автономний район Внутрішня Монголія.

ЛІТЕРАТУРА

Абжанов Х. Флагман отечественной исторической науки: вершины впереди // Портал “История Казахстана”. – <http://e-history.kz/ru/contents/view/334>

Ажигали С. Е. Общие итоги комплексного этнокультурного исследования казахской диаспоры Центральной Азии (Монголия, Россия, Китай) // **Казахская диаспора Центральной Азии: история – культура – памятники**: Матер. Междунар. науч. конф. (г. Алматы, 5 декабря 2014 г.). Алматы, 2014.

Ажигали С. Е., Орынбаева Г. У. Экспедиция этнологов в Алтайскую автономную область СУАР КНР // **Отан Тарихы** (Вітчизняна історія), 2013, № 2 (62).

Алимов М. Убить дракона... в себе // **Central Asia Monitor**. 25 сентября 2014. – <http://samonitor.com/13545-ubit-drakona-v-sebe.html>

Алимова А. В Китае учат казахской народной медицине // **Закон.KZ**. 8 апреля 2013. – <http://www.zakon.kz/kazakhstan/4550490-v-kitae-uchat-kazakhskojj-narodnoj.html>

Байжабагинова Г., Ускембаев К. С. Казахская диаспора в Китае // Портал “История Казахстана”. – <http://e-history.kz/ru/books/library/read/632#scontent>

Боронова Д. Ц. Специфика образа этнической самоидентификации бурят Внутренней Монголии КНР // **Феноменология традиционности и современности**. Улан-Удэ, 2001.

В Китае проживают 1,46 млн. казахов // **МИА “Казинформ”**. 18 сентября 2015. – <http://inform.kz/rus/article/2819646>

Восточное приграничье: реалии, фобии и перспективы // **Central Asia Monitor**. 18 сентября 2014. – <http://samonitor.com/13483-vostochnoe-prigraniche-realii-fobii-i-perspektivy.html>

Данияров К. Кара кытай каптаса – чем обернется это для нашего народа // **Алтынорда**. 26 апреля 2010. – <http://www.altyn-orda.kz/kalibek-daniyarov-kara-kytaj-kaptasa-%E2%80%93chem-obernetsya-eto-dlya-nashego-naroda/>

Джамбаулова Г. А. Миграция казахов из Китая в Казахстан: основные причины и особенности // **Беларусь в современном мире = Беларусь у сучасным свеце: материалы XII Международной конференции, посвященной 92-летию образования Белорусского государственного университета, 30 октября 2013 г. Минск, 2013.**

Есимова К. Казахский китайский // **Esquire.kz**. 9 марта 2015. – <http://esquire.kz/1737-kazahskiy-kitayskiy>

Естемесов Т. Трезвый взгляд на китайскую миграцию // **Dialog.kz**. 20 апреля 2010. – <http://www.dialog.kz/articles/obshchestvo/2010-04-20/talgat-estemesov-trezvyuy-vzglyad-na-kitayskuuyu-migraciyu>

Живущие в КНР казахи считают Китай своей Родиной // **Nur.kz**. 12 июня 2015. – <http://www.nur.kz/785791-zhivushchie-v-ksr-kazakhi-schitayut-kitay-svo.html>

Жумасеитова Г. Т. Народные танцы как отражение идеи национального самосохранения казахскими диаспорами // **Қазақ диаспорасының заманауи эстетикалық және этикалық құндылықтары. Дөңгелек үстел материалдары (Алматы қ., 21 маусым 2013 ж.)**. Алматы, 2013.

Жумасеитова Г. Т. Танцевальное искусство – культурное наследие казахской диаспоры Китая // **Дүниежүзі қазақтары қауымдастығы** (Всесвітня асоціація казахів). – http://qazaq-alemi.kz/more?page_id=37&id=392

Казахи Китая // Портал “История Казахстана”. – <http://e-history.kz/ru/contents/view/481>

Казахская диаспора. – http://world.lib.ru/k/kim_german_nikolaewich/3040.shtml

Казахстан – опора всех казахов // **История Казахстана: Хрестоматия: Учеб. пособие для 11 кл. обществ.-гуманит. направления общеобразоват. шк. / Сост.: К. М. Толеубаева, Г. К. Кенжебаев, А. М. Копекбай, Г. Б. Жексембекова**. 2-е изд., перераб., доп. Алматы, 2011.

Калыш А. Б., Касымова Д. Б. Семейные практики как способ сохранения идентичности казахов КНР (по материалам семейных историй репатриантов) // **Казахская диаспора Центральной Азии: история – культура – памятники: Матер. Междунар. науч. конф.** (г. Алматы, 5 декабря 2014 г.). Алматы, 2014.

Касимова З. М. Современное состояние музыкальной культуры казахов СУАР // **Дүниежүзі қазақтары қауымдастығы** (Всесвітня асоціація казахів). – http://qazaq-alemi.kz/more?page_id=37&id=383

Касымова Д. Б. Реформы и новая интерпретация кочевого скотоводства: современное положение казахской диаспоры в Китае // **Вестник КазНУ**. Серия историческая, 2011, № 4 (63).

Касымова Д. Б. Идентичность зарубежных казахов: взгляд западных исследователей // **Вестник КазНУ**. Серия историческая, 2011а, № 4 (63).

Касымова Д. Б. Этническая миграция в Казахстане: концепции и исследовательское поле современной историографии // **Казахстан-Спектр**, 2012, № 2 (60).

Касымова Д. Б., Исаева А. И. Проблемное поле этнической репатриации: позиции исследователей // **Вестник КазНУ**. Серия историческая, 2013, № 2.

Каукенова Т. Растворятся ли казахи СУАР в ханьской волне? // **Радиоточка**. Медиопортал. 16 января 2015. – <http://radiotochka.kz/7118-kazahi-kitaya-cena-uspeha-poterya-samobytnosti.html>

Константин Сыроежкин: большой вопрос Синьцзяна. Беседа с Русланом Изимовым // **Central Asian Analytical Network (CAAN)**. 1 ноября 2015. – <http://caa-network.org/archives/5915>

Қоңырбаева К. Қытайдағы қазақтардың құндылықтар жүйесіндегі жаңғырулар (Модернізація ціннісного світу казахів Китаю) // **Адам әлемі**, 2014, № 2 (60).

Макулжан А. Положение казахской общины в СУАР КНР // **Казахстан в глобальных процессах**, 2008, № 2 (16).

Малеев С. Казахи Китая... В прошлом и настоящем... // **Алтынорда**. 26 января 2012. – <http://www.altyn-orда.kz/kazaxi-kitaya%E2%80%A6v-proshlom-i-nastoyashhem%E2%80%A6/>

Малеев С. Туркестанский дневник. Наблюдения и умозаключения // **Алтынорда**. 20 марта 2013. – <http://www.altyn-orда.kz/turkestanskij-dnevnik-nablyudeniya-i-umozaklyucheniya-erik-turkestanskij-dnevnik-podzagolovok-nablyudeniya-i-umozaklyucheniya-serik-maleev/>

Мендикулова Г. М. Современные миграционные тренды между Казахстаном и Китаем // **Центральная Азия – Китай: состояние и перспективы сотрудничества**. Алматы, 2008.

Муқанова Г. Миграции казахов в Центральной Азии: взгляд в прошлое и попытка прогнозирования // **Вестник Евразии**, 1996, № 2.

Муминов А. КНР и РК. Конфетно-букетный период заканчивается. Что дальше? // **Kursiv.kz**. 23 сентября 2014. – http://www.kursiv.kz/news/details/obshchestvo/кнр_i_рк_конфетно_букетный_период_заканчивается_что_дальше/?sphrase_id=465658

Мурат Ауэзов: Живя у горы, знай реки, текущие сверху. Китай у порога – это не беда и не благо. Это неизбежность, которую надо превратить в благо // **Алтынорда**. 9 сентября 2010. – <http://www.altyn-orда.kz/murat-aezov-zhivya-u-gory-znaj-reki-tekushhie-sverxu-kitaj-u-poroga-%E2%80%93-eto-ne-beda-i-ne-bлаго-eto-neizbezhnost-kotoruyu-nado-prevratit-v-bлаго/>

Одна десятая процента. Что представляют собой и как живут многочисленные казахские диаспоры за пределами исторической Родины? // **Stan Radar**. 21 августа 2014. – <http://www.stanradar.com/news/full/11902-odna-desjataja-protenta-chto-predstavljajut-soboj-i-kak-zhivut-mnogochislennye-kazahskie-diaspory-za-predelami-istorich.html>

Орынбаева Г. У. Идентичность казахов Китая в условиях изменения социокультурной среды // **Қазақ диаспорасының заманауи эстетикалық және этикалық құндылықтары. Дөңгелек үстел материалдары (Алматы қ., 21 маусым 2013 ж.)**. Алматы, 2013.

Орынбаева Г. У. Источники по истории казахов Китая в годы маоизма (1949–1976) // **Отан Тарихы (Вітчизняна історія)**, 2013а, № 4 (64).

Орынбаева Г. У. О казахак Китая и оралманах // **Закон.KZ**. 28 февраля 2013б. – <http://www.zakon.kz/4543965-o-kazakhakh-kitaja-i-oralmanakh.html>

Орынбаева Г. У. Преломление новейшей истории Китая в судьбе казахской семьи // **Казахская диаспора Центральной Азии: история – культура – памятники**: Матер. Междунар. науч. конф. (г. Алматы, 5 декабря 2014 г.). Алматы, 2014.

Орынбаева Г. У. К вопросу об изучении межэтнических отношений в Казахстане // **Институт истории и этнологии им. Ч. Ч. Валиханова**. – <http://www.iie.kz/?p=4022>

Османова Н. Как живут казахи за рубежом? // **Прикаспийская коммуна**. Общественно-политическая газета Атырауской области. 12 ноября 2013. – <http://pricom.kz/?p=27189>

По следам великого исхода // **Exclusive**. 4 августа 2010. – <http://exclusive.kz/post1280898797.html>

Посол Казахстана в КНР обсудил вопросы сотрудничества с крупными синьцзянскими компаниями // **Forbes.kz**. 13 июля 2012. – http://forbes.kz/news/2012/07/13/newsid_5452

Результаты гендерного обследования // **Гендер и вода в Центральной Азии**. – http://www.gender.cawater-info.net/knowledge_base/case_study/kazakhstan1.htm

Садовская Е. Ю. Современная китайская миграция в Казахстане: основные тенденции, проблемы и перспективы // **Центральная Азия – Китай: состояние и перспективы сотрудничества**. Алматы, 2008.

Самеев А. По ту сторону границы. Или-Казахская автономная область, близкая и незнакомая // **Континент**, 2004, № 8. – <http://www.continent.kz/2004/08/7.htm>

Самеев А. К. Казахи в КНР. Возможность получения информации на родном языке // **Вестник Карагандинского государственного университета**. Серия: История. Философия, 2010, № 3 (59). – <http://articlekz.com/article/5648>

Самаев А. К. Казахская ирредента и диаспора в КНР и возможность получения ими информации на казахском языке // **Социально-экономические и этнокультурные процессы в Верхнем Прииртышье в XVII–XX веках**: Сборник материалов Международной научной конференции. Новосибирск, 2011. – <http://sibistorik.ru/project/conf2010/045-samayev.htm>

Сейдин Н. Казахи за рубежом как объект национальной политики Казахстана // **Центр-Азия**. 3 января 2003. – <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1041585360>

Сурганов В. Казахи Китая говорят на родном языке, но своей Родиной считают КНР // **Капитал. Центр деловой информации**. 12 июня 2015. – <http://kapital.kz/gosudarstvo/41108/kazahi-kitaya-govoryat-na-rodnom-yazyke-no-svoej-rodinoj-schitayut-knr.html>

Сыроежкин К. Л. **Казахи в КНР: очерки социально-экономического и культурного развития**. Алматы, 1994.

Сыроежкин К. Л. **Мифы и реальность этнического сепаратизма в Китае и безопасность Центральной Азии**. Алматы, 2003.

Тортбаев Г. Размышления про китайскую “экспансию” // **Информационно-аналитический портал РЕСПУБЛИКА**. 26 августа 2013. – <http://www.respublika-kz.info/news/society/32242/>

Турганбаева Л. Р. Особенности мемориальной архитектуры казахов Монголии и Китая // **Казахская диаспора Центральной Азии: история – культура – памятники**: Матер. Междунар. науч. конф. (г. Алматы, 5 декабря 2014 г.). Алматы, 2014.

Факторы внешнего влияния на межэтнические отношения в Республике Казахстан: Коллективная монография / Под ред. Б. К. Султанова. Алматы, 2010.

Хафизова К. Ш. Китай в моей жизни // **Китай глазами казахстанцев**. Алматы, 2012.

Эксперт: Казахам в Китае не дают учить казахский язык // **Nur.kz**. 31 октября 2013. – <http://www.nur.kz/288351.html>

Яо Ван. **Синьцзян-Уйгурский автономный район и политика КНР в контексте современных вызовов международной безопасности**. Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук. Специальность: 23.00.04 – “Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития” / Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова. Москва, 2015.

Askar Кумыран. Русскоязычные мысли о казахах для русскоязычной аудитории // **ГолосИслама.RU**. Информационно-дискуссионный портал. 12 июня 2013. – <http://golosislama.com/news.php?id=17568>

Baltabayeva K. N. The Kazakh community in China: some new tendencies in development (according to census of 2010) // **Казахская диаспора Центральной Азии: история – культура – памятники**: Матер. Междунар. науч. конф. (г. Алматы, 5 декабря 2014 г.). Алматы, 2014.